

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СЕМІНАР-ПРАКТИКУМ (25 листопада 2015 р.)

Тема: «ТЕХНОЛОГІЇ ТА ФОРМИ РОБОТИ З ДЕВІАНТНИМ ПІДЛІТКОМ».

Мета заняття: підвищити рівень поінформованості викладачів про можливі причини виникнення девіантної поведінки в підлітка, особливості профілактичної роботи з даною категорією.

Завдання:

- розкрити поняття «девіантна поведінка»;
- проаналізувати можливі причини виникнення девіантної поведінки;
- проаналізувати найпоширеніші помилки педагогів під час роботи з студентами з девіантною поведінкою;
- ознайомити з інтерактивними методами та прийомами профілактичної роботи.

Оптимальна кількість учасників: 10-15 осіб.

Обладнання: стільці за кількістю учасників заняття, фліп-чарт, ноутбук, проектор, аркуші паперу формату А1 — 4 шт., папір формату А4, кольорові олівці, кольоровий папір, ножиці.

Тренер: практичний психолог коледжу Гриценюк Сніжанна Сергіївна.

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

Сучасний навчальний заклад має безліч проблем, і найболючіша серед них — дедалі більш труднощі у вихованні дітей і підлітків, зростання кількості асоціальних проявів у поведінці, правопорушень і злочинів. Останніми роками суспільство занепокоєне підлітками, які ніде не навчаються, не працюють і жебракують. Частішають злочини, до яких були залучені підлітки. Зараз проблема підліткової злочинності доволі серйозна: неповнолітні правопорушники «молодшають» (половину злочинів скоїли 14—15-річні) і стають дедалі жорстокішими. Покарання чи адміністративні стягнення, які часто застосовують батьки і педагоги, віддаляють таких дітей від них. Ми звикли діяти стереотипно, підганяючи життєві ситуації під звичний стандарт. Ці ж підлітки постійно змушують нас думати, добирати нешаблонні рішення, використовувати індивідуальний підхід.

На думку американського психолога К. Роджерса, з-поміж факторів, які впливають на прогноз майбутньої поведінки неповнолітніх правопорушників (психологічна атмосфера у сім'ї, умови шкільного навчання, «погана компанія», фізичний розвиток, спадковість тощо), найвагомим є самопізнання — чіткість і реалістичність пізнання себе та свого оточення.

Важкими підлітками називають тих, чия поведінка різко відрізняється від загальноприйнятих норм і перешкоджає повноцінному вихованню. Психіка у підлітків нестійка, вони можуть бути грубими, брутальними, цинічними у стосунках з однолітками і дорослими, схильними до депресії, апатії, роздратування та агресії. Важкі підлітки поведуться з удаваною незалежністю, відкрито висловлюються про своє небажання вчитися, у них відсутня повага до педагогів, авторитет в однолітків завойовують фізичною силою. Одна з найхарактерніших рис важких дітей — психічна незрілість, відставання від вікових норм, підвищена сугестивність, невміння співвідносити свої вчинки з нормами поведінки. Поведінка важковиховуваних підлітків значно виходить за межі соціально схвалюваної, вони погано піддаються або ж нерідко й активно опираються виховному впливу викладачів та батьків. Такі підлітки складають «групу ризику», адже здатні вчинити правопорушення.

Нерідко до важких зараховують підлітків, які виділяються своїми індивідуальними особливостями. Саме такі студенти найчастіше стають на шлях правопорушень, адже колектив одногрупників їх відкидає.

Девіантна поведінка спочатку завжди буває невмотивованою. Підлітки хочуть відповідати вимогам суспільства, але через погане володіння нормальними засобами соціальної адаптації або подолання труднощів, невідповідні соціальні умови, матеріальні проблеми вони не можуть цього зробити. Поштовхом до девіантної поведінки часто стають соціальні фактори: травматичні життєві події, вплив девіантної субкультури або групи, а також індивідуально-особистісний чинник — локус контролю та рівень самоповаги.

Підлітки скоюють девіантні вчинки, привертаючи до себе увагу тих однолітків, які сприймають такий стиль поведінки. Але водночас девіантні вчинки посилюють потребу в соціальному схваленні групи, особливо якщо діти зростали у нормальному середовищі, де ці вчинки засуджували. Такі дії викликають негативне ставлення, девіантних підлітків виключають зі спілкування з «нормальними». Соціальне відчуження сприяє активізації контакту з девіантним середовищем, зменшує можливість соціального контролю і провокує подальше посилення девіантної поведінки. Так девіантні вчинки з невмотивованих стають умотивованими.

Більше половини випадків девіантної поведінки підлітків обумовлені хибами сімейного виховання. Батьки живуть у напруженому ритмі праці чи пошуку роботи і нерідко перестають контролювати поведінку дитини, покладаючись на навчальний заклад чи стихійне навчання вулиці.

Проблеми підлітків породжені негараздами у сім'ї і навчальному закладі, і причини цих негараздів зазвичай спільні.

Деякі батьки, опустившись на соціальне дно, зовсім склали із себе відповідальність за виховання. І коли родина не є місцем, де діти по-

чуваються захищеними, вони потрапляють під негативний вплив однолітків та дорослих.

Особливої уваги потребують студенти, батьки яких змушені виїжджати на заробітки, залишаючи своїх дітей народичів, приятелів і сусідів. Зрозуміло, що ці особи не можуть компенсувати справжнього батьківського догляду.

У матеріально стабільних сім'ях батьки нерідко надміру зайняті роботою і теж приділяють дітям мало уваги. У таких родинах — низький рівень емоційної близькості й довіри. Браку батьківської турботи не можуть компенсувати гувернери чи педагоги престижних освітніх закладів, на професіоналізм яких покладаються заможні подружжя. Нерідко, сподіваючись за високу плату отримати найкращі освітні послуги, батьки переводять дітей у корумповані освітні заклади, отримуючи натомість відчуженість і шкоду від педагогічного маніпулювання. Моральні засади матеріально та соціально стабільних сімей не завжди виявляються здатними витримати випробування владою і грошима. Для таких родин характерна моральна безоглядність у задоволенні потреб дітей, переважно потреб у грошах та розвагах. Унаслідок цього деформується свідомість, психіка розвивається за нестійким типом акцентуації.

Думки про несправедливе ставлення педагога здатні викликати в студента образу, спровокувати агресивність, упертість, конфлікти з викладачами. Зухвала поведінка підлітка у такому випадку є виявом протесту проти оцінки педагога.

Через відсутність педагогічного такту деяких педагогів у підлітка можуть сформуватися спотворені уявлення про реальний стан речей і стосунки між ним й дорослими. Студент може дедалі більше замикатися в

собі, протиставляючи вимогам дорослого неслухняність, різкість і грубість. Схильність до такої поведінки ймовірно спричинена особливостями характеру підлітка.

Щоб правильно проводити профілактичну роботу для попередження і подолання девіацій у підлітків, необхідно вміти розрізняти типи важковиховуваних студентів:

- конфліктно-ситуативний переважно з позитивною спрямованістю особистості,
- неврівноважено-ситуативний із незначною негативною спрямованістю,
- нестійкий переважно з негативною спрямованістю,
- стійкий із негативною спрямованістю.

На практиці найчастіше трапляються змішані типи важковиховуваних дітей, тому цей поділ досить умовний. Але знання особливостей кожного типу допоможе педагогу визначити стратегію корекційної роботи з учнями:

1. **Конфліктно-ситуативний тип переважно з позитивною спрямованістю особистості.** Формування особистості першого типу

відбувається у позитивному середовищі. Особливості духовного світу студентів, відхилення у сфері потреб, інтересів, звичок — незначні. У них переважають позитивні потреби в соціальному спілкуванні, прагнення до праці, соціально корисні інтереси, хоча правомірні шляхи їхньої реалізації обмежені. Звички безцільно проводити дозвілля майже немає. Середній рівень розумової діяльності та самоорганізації. Позитивне ставлення до навчання поєднується з відносно високою працездатністю. За результатами соціометрії, незначна частина таких підлітків — ізольовані. Правопорушення для них — випадкове явище, яке стало можливим завдяки випадковій ситуації. Для цих студентів достатньо ширих, довірливих бесід, але вони потребують допомоги у виборі пізнавальних, трудових видів діяльності. Корисний постійний контакт із батьками.

2. **Неврівноважено-ситуативний тип із незначною негативною спрямованістю.** Другий тип важковиховуваних підлітків формується зазвичай у середовищі з незначними відхиленнями. У сфері матеріальних потреб — бажання йти в ногу з модою. Вирізняються звичкою до безцільного проведення дозвілля, бродяжництва, догоджання. Аморальні елементи свідомості й поведінки виражені слабо. Середня працездатність, послаблений інтерес до навчання, у групі їх недооцінюють, принижують, вони, як правило, ізольовані в колективі. Нестійкість і безвільність ведуть неповнолітніх цього типу в компанію з негативною спрямованістю, де їм відводять ролі виконавців. Схильні до вживання наркотичних речовин. Переважно виправдовують мотиви своїх негативних вчинків. Без особливих умовлянь залучаються до трудової діяльності. Для них це — засіб матеріальної зацікавленості, самоствердження, можливість розвинути професійні навички.

Такі підлітки потребують постійного контролю та допомоги у виборі трудової діяльності. Куратору належить знати, де, коли і з ким проводить час підліток, тактовно коригувати взаємини з групою, допомогати батькам у вихованні.

3. **Нестійкий тип переважно з негативною спрямованістю.** Підлітки третього типу зростають у несприятливому середовищі, схильні до вживання алкогольних напоїв. У них примітивні матеріальні потреби. Агресивні, полюбляють бійки, наслідують звички дорослих, явно виражене прагнення до самостійності. Відзначаються моральною деформацією. Низька загальна працездатність. Із позитивним середовищем конфліктують. Легко пристосовуються до умов, не змінюючи своїх установок і ціннісних орієнтирів. Часто є ініціаторами різноманітних правопорушень, але рідко виявляються їхніми лідерами. Дотримуються принципу «постою сам за себе». Водночас показують, як правило, високу трудову активність, убачаючи в цьому сенс самоствердження, можливість заробити гроші.

До таких підлітків необхідно виявляти чуйність і увагу, обов'язково проводити заняття, щоб допомогти їм позбутися потягу до вживання наркотичних речовин, навчити прийомів самовдосконалення.

4. **Стійкий тип із негативною спрямованістю.** Важковиховувані четвертого типу зазвичай зростають у вкрай несприятливому середовищі. Ведуть споживацький спосіб життя. Мають аморальні переконання й установки, примітивні потреби. Негативно і цілеспрямовано впливають на колектив. Крадіжки — їхні основні правопорушення. Вони — лідери, навколо яких формуються інші члени протиправної групи.

Такі підлітки потребують строгого контролю педагогічного колективу.

Отже, головне завдання профілактичної роботи з важковиховуваними — соціальна адаптація, захист від впливу конфліктів, життєвих негараздів, самотності, вироблення імунітету до негативних впливів соціального оточення. Профілактику слід проводити систематично, у тісному контакті з викладачами, батьками, психологом. Лише спільними зусиллями всього педагогічного колективу можна створити у навчальному закладі атмосферу морально-психологічної підтримки для всіх, хто цього потребує.

Слово тренера. Тренер робить анонс заняття.

▶▶ **Вправа «Візитівка».**

Мета: познайомити учасників заняття між собою.

Учасникам тренінгу пропонують зробити ескіз своєї візитівки та написати на ній девіз, який допомагає їм працювати зі студентами або займатися педагогічною діяльністю.

Кожна особистість —
геніальна. Проте якщо
оцінювати рибу за її вмінням
лазити по деревах, то вона так
і проживе все своє життя
впевненою, що вона незграба.
Альберт Ейнштейн

Учасники по колу демонструють свої нароби та зачитують девіз.

▶▶ **Вправа «Квітуче дерево».**

Мета: визначити очікування від тренінгового заняття та активізувати пізнавальний інтерес.

Учасникам пропонують написати на стикерах у формі квітки свої очікування від заняття. Потім кожний учасник прикріплює стикер на схематичне зображення «дерева» на плакаті.

▶▶ **Вправа «Мозковий штурм».**

Запитання для учасників групи:

- ✓ *Що таке девіантна поведінка?*
- ✓ *Яка поведінка підлітка вважається «важкою» для викладача?*

Чому?

- ✓ *Хто в навчальному закладі найчастіше навішує на студентів ярлики «важкий підліток», «хороший студент»?*
- ✓ *Як може проявитися девіантна поведінка?*

Усі відповіді учасників групи тренер фіксує на ватмані.

Тренер. Всі педагоги рано чи пізно натрапляють у своїй діяльності на підлітків, які демонструють девіантну поведінку. І кожний педагог опиняється перед вибором: докласти зусилля, щоб «достукатися» до підлітка, налагодити з ним контакт, або докласти зусилля, щоб позбавитися такого студента.

Перш ніж розпочинати розмову про перехід студента до іншого навчального закладу, дайте собі відповідь на питання: так буде краще для студента чи для викладача і та особисто вас?

Проте ризиковано вибудовувати свою роботу через демонстрування жалості до студента. Слід пам'ятати, що ви не можете відвести час назад та змінити її долю на іншу. Така стратегія може призвести вас до нервового виснаження.

Краще поставитися до ситуації по-діловому, як до нового життєвого виклику, та й професійна деградація у такому випадку вам не загрожує. Головне, коли ви почнете працювати з підлітками з девіантною

поведінкою, — це правильно налаштуватися та мати мотивацію. Для цього пропонуємо виконати таку вправу.

►► Вправа «Барикади».

Мета: показати інший погляд на роботу з студентами з девіантною поведінкою.

Тренер пропонує учасникам уявити таку картину. «Ви — втомлений, заклопотаний викладач. Навпроти вас стоїть ваша Проблема— «незручний», «важкий студент». Між вами — барикада. Вам потрібно розпочинати боротьбу, нерівну та заздалегідь програшну».

Питання для обговорення:

- ◆ Як ви зараз відчуваєтеся?
- ◆ Чи є у вас сили та бажання працювати з студентом?
- ◆ Як ви сприймаєте цього «важкого» підлітка?

Тренер пропонує учасникам продовжити вправу та уявити ще одну картину. «Ось ви. Поряд з вами — підліток. Попереду вас — барикада, а за нею — Проблема (труднощі, пов'язані з підлітком). І ми разом (не лише ви, а й колеги, батьки, спеціальні організації) розпочинаємо боротьбу не з студентом, а з Проблемою».

Питання для обговорення:

- ◆ Як ви зараз відчуваєтеся?
- ◆ Чи є у вас сили та бажання працювати з студентом?
- ◆ Як ви сприймаєте цього «важкого» підлітка?

Тренер. Можливо, підліток і не одразу стане вашим союзником. Проте одразу стоятиме на одному боці барикад з вами, а це вже не так і мало.

Працюючи з підлітком, варто пам'ятати, проти чого, а не проти кого ви можете боротися.

Спілкуючись із підлітком з девіантною поведінкою, закономірно постає питання: «Чому він такий?»

►► Вправа «Андрійко та Богданко».

Мета: показати можливі причини ворожого ставлення підлітків до світу та свого оточення.

Учасників об'єднують у 2 групи. Одна група буде виконувати роль хлопчика Андрійка, інша — Богданка.

Тренер. Одного сонячного дня в пологовому будинку народилися два малюки, два хлопчики — Андрійко та Богданко. Діти зраділи від того, що вони з'явилися на цей світ.

Батьки Андрійка з нетерпінням чекали на його появу, оскільки вже давно мріяли про дитину. Мати одразу ж взяла хлопчика на руки та почала ласкаво до нього промовляти.

Батьки Богдана теж були раді народженню синочка, хоча і не планували вагітність. Мати теж почала проявляти до дитини увагу та ласку.

Питання для обговорення:

◆ *Як почувуються Андрійко та Богданко?*

◆ *Що Богдан та Андрій можуть вже зараз знати про світ та про дорослих?*

Протягом того часу, коли мами дітей перебували в лікарні, батько Андрійка постійно відвідував їх, приділяв увагу сину та дружині. Батько Богдана в лікарні не з'являвся, оскільки святкував народження сина в компанії своїх друзів. Мати Богдана дуже переймалася з цього приводу, бо чоловік був схильний до зловживання алкоголем. На фоні стресу у неї зникло молоко та погіршилося здоров'я, тому вона не годувала дитину та не могла (не хотіла) її бачити. Дитину на деякий час відлучили від матері, і за нею доглядали медичні сестри.

Питання для обговорення:

◆ *Як почувуються Андрійко та Богданко?*

◆ *Що Богдан та Андрій зараз знають про світ та дорослих?*

Йшов час, і мам разом із дітьми виписали із лікарні додому. Андрійка та його маму вдома зустрічали всі рідні та друзі, радіючи їх поверненню. Для хлопчика підготували багато подарунків.

Богданка та його матір теж зустрічав вдома батько в компанії спільних друзів, що зловживали спиртними напоями. Тож згодом ніхто вже не приділяв уваги дитині, яку потрібно було годувати та пеленати. Про хлопчика просто забули, і на його плач ніхто не реагував.

Питання для обговорення:

◆ *Як почувуються Андрійко та Богданко?*

◆ *Що Богдан та Андрій зараз знають про світ та дорослих?*

Час спливав. Діти підрости і вже почали ходити. На дитячому майданчику поруч з Андрійком весь час була його мати: вона допомагала гратися в пісочниці, катала на гойдалці, допомагала знайомитися з іншими дітьми. Коли траплялася халепа, мати брала сина на руки, притискала до себе, обіймала та заспокоювала.

Богданко теж проводив час на вулиці, але в пісочниці грався сам, мати сиділа на лавці та була зайнята розмовами зі своїми товаришками, не приділяючи уваги сину, навіть коли він починав плакати.

Питання для обговорення:

◆ *Як почувуються Андрійко та Богданко?*

◆ *Що Богдан та Андрій зараз знають про світ та дорослих?*

З часом діти подорослішали й пішли до дитячого садка. Андрійко постійно приходив до садочка з новими іграшками та в яскравому одязі. Він добре товаришував із дітьми, однак нетерпляче очікував того моменту, коли за ним прийдуть батьки та заберуть додому.

Мати Богданка теж зранку приводила сина до садочка. Одяг хлопчика був хоч і не новим, але чистим. Богданко ходив з однією своєю іграшкою — м'яким ведмедиком, проте намагався забирати яскраві іграшки в інших дітей, кусаючи їх та роздаючи стусани. Мати Богдана змушена була піти на роботу з ненормованим графіком, тому хлопчик постійно залишався у садочку

довше, ніж інші діти, його часто забирали додому подружки матері, у яких він міг і заночувати. Батько поїхав на заробітки, і вже близько року від нього не було жодних повідомлень.

Питання для обговорення:

- ◆ *Як почувуються Андрійко та Богданко?*
- ◆ *Що Богдан та Андрій зараз знають про світ та дорослих?*

Хлопці підростали. Настав час йти їм до школи. Батьки Андрійка разом із бабусями та дідусями накупували йому шкільного приладдя, вибрали найгарнішу шкільну форму, модний рюкзак та з нетерпінням чекали 1 вересня.

Богданка мати теж зібрала до школи, купивши найнеобхідніше приладдя та шкільну форму «на виріст» за пенсію, яку отримувала дитина через втрату годувальника (батька дитини було визнано судом безвісти відсутнім). Однак жінка познайомилася з іншим чоловіком, і вони почали проживати разом. Новий чоловік матері жодного інтересу до дитини не проявляв і не піклувався про Богданка, поведився так, нібито не помічає хлопчика. Іноді в родині виникали навіть сварки через дитину, але мати майже завжди захищала Богдана.

Питання для обговорення:

- ◆ *Як почувуються Андрійко та Богданко?*
- ◆ *Що Богдан та Андрій зараз знають про світ та дорослих?*

Андрійка завжди завчасно приводили до школи. Після школи батьки допомагали йому виконувати домашні завдання та відводили на гуртки за інтересами. Для того щоб дитина була під наглядом навіть під час уроків, йому купили мобільний телефон.

Богданка в першому класі теж вчасно приводили до школи, однак після того як стосунки з новим чоловіком у матері погіршилися, вона почала зазирати до чарки, тож зранку часто забувала вчасно приводити сина на навчання. Траплялося, що дитина декілька днів не відвідувала навчання, перебуваючи вдома з матір'ю, яка, за її власними словами, нібито не мала часу відвести дитину. Через пропущені заняття дитина почала погано вчитися, удома уроки з нею ніхто не робив, а в школі за невиконане домашнє завдання ставили погані оцінки, за що матір сварила хлопця, ображала і навіть била. Хлопчик втратив інтерес до навчання, на уроках весь час крутився, заважаючи іншим дітям та вчителям, на перервах міг вчинити бійку через те, що інші діти його називали дурнем та кепкували з його зовнішнього вигляду. Крім того, йому теж хотілося подивитися та потримати в руках мобільний телефон однокласника...

Питання для обговорення:

- ◆ *Як почувуються Андрійко та Богданко?*
- ◆ *Що Богдан та Андрій зараз знають про світ та дорослих?*
- ◆ *Чи буде у Богдана надалі бажання навчатися?*
- ◆ *Що Богданко міг відчувати до Андрійка і чому?*

◆ Як почувалися ті учасники тренінгу, які були в ролі Богданка та Андрійка?

◆ У чому причина девіантної поведінки Богдана?

На цьому ми закінчимо виконання вправи. Дякую за участь. Ви тепер знову ви, а не інші люди.

►► Руханка «Нестандартне привітання».

Мета: зняти емоційне напруження, встановити контакт між учасниками групи, формувати позитивний настрій.

Учасники об'єднуються в 4 підгрупи.

◆ 1-ша підгрупа закладає руки за голову, так, щоб лікті були спрямовані в різні боки.

◆ 2-га підгрупа кладе долоні на пояс, так, щоб лікті були спрямовані в різні боки.

◆ 3-тя підгрупа кладе долоні на бедра, так, щоб лікті були спрямовані в різні боки.

◆ 4-та підгрупа схрещує руки перед собою, так, щоб лікті були спрямовані в різні боки. Учасникам потрібно протягом 3 хвилин привітатися з якомога більшою кількістю учасників, просто назвавши своє ім'я та доторкнувшись одне до одного ліктями.

►► Вправа «Рідні та близькі».

Мета: показати приховані резерви підтримки людини.

Тренер пропонує учасникам подумати, до кого вони б могли звернутися в скрутну годину по допомогу.

До уваги тренера. Більшість учасників буде називати рідних людей або людей з найближчого свого оточення. Завдання тренера — показати, що в більшості людей є надійний «тил» — люди або кілька осіб, на кого вони можуть покласти в скрутній ситуації.

Тренер. Крім названих вами людей, у вас є зв'язок поза часом і простором. Цей зв'язок непомітний, але дуже відчутний, звідки ми й черпаємо сили для позитивного самосприяття та довірливого ставлення до навколишнього світу.

Любили тебе без особых причин
За то, что ты дочь,
За то, что ты сын,
За то, что малыш,
За то, что растешь,
За то, что на маму и папу похож.
И эта любовь до конца твоих дней
Останется тайной опорой твоей.

В. Берестов

◆ А якщо у підлітка немає «таємної опори»?

◆ *А якщо підлітку не було звідки дізнатися, що він — хороший, унікальний, любимий?*

Зазвичай людина вважає себе хорошою, а свої вчинки правильними. Лише зворотний зв'язок від оточення дає привід для сумнівів та переосмислення й корекції своєї поведінки, щоб знову стати хорошою.

Людину, яку з дитинства не хвалили за нові досягнення, успіхам якої не раділи, не пишалися, не має сформованого позитивного «Я-образу». Тоді вона може вирости впевненою, що у неї все не так, тож для неї є нормою поводитися не так, як вимагає суспільство.

►► **Інформаційне повідомлення «Зародження базової довіри до світу».**

Довіра до інших людей та світу в людини формується від моменту її народження.

Якщо пригадати поведінку підлітка з девіантною поведінкою, то часто можна спостерігати вороже ставлення до людей, відсутність позитивного сприйняття світу та свого майбутнього. Чому вони так поведуться? Хто і коли їх навчив, що навколо самі вороги?

Довіра — це соціально-психологічний феномен. І проявляється вона насамперед у стосунках між людьми.

Коли йдеться про формування довіри, то мають на увазі не тільки формування здатності довіряти іншим людям, а ще й здатності довіряти собі самому, тобто вірити у власні сили незалежно від зовнішніх ресурсів, підтримок, впливів тощо. Довіра також є каталізатором для розвитку інтимних стосунків. Якщо говорити про те, коли у нас закладається здатність до довіри, то, безумовно, йдеться про дуже раннє дитинство, зокрема про перший рік життя, коли, згідно з Еріком Еріксоном, формується так звана базова довіра. Ступінь базової довіри/недовіри визначає те, як ми протягом нашого життя будемо сприймати людей та світ — як дружній до нас чи ворожий. Безумовно, базова довіра формується у взаємодії, насамперед у взаємодії дитини з мамою або особою, яка маму заміняє. Мама для дитини виявляється втіленням безпеки, комфорту, спокою, захищеності і, як наслідок, — ніжності, тепла і турботи. Залежно від того, чи отримує це дитина в достатній кількості і чи задовольняє це її потреби, вона робить висновок (можливо, неусвідомлений на той момент, але дуже стійкий, який вона пронесе через все життя) про те, чи можна довіряти цьому світові. Якщо ж мама «зникає» й не повертається, не задовольняє потреби дитини, не стає втіленням безпеки, то відповідно, і висновок буде негативний: світ ворожий, світові не можна довіряти. А отже, у дорослому віці ми матимемо людину, яка матиме не просто нещасний вигляд, а в деяких ситуаціях навіть смішний, як, наприклад, боксер, який на галявині між квіточками стоїть у боксерській стійці, хоча він нікому не потрібен і ніхто не збирається на нього нападати. Якщо ж, навпаки, мама задовольняє всі потреби дитини (і насамперед емоційні), тоді на виході отримуємо висновок про те, що світ дружній, світ

безпечний, йому можна довіряти. У дорослому віці така людина в будь-якому контакті, в будь-яких стосунках починає з довіри. Це не означає, що вона буде довіряти всім. Напевно про когось вона зробить висновок, керуючись особистим досвідом, що тій чи іншій людині довіряти не можна. Утім, стартова позиція у неї буде: я цьому світові довіряю. Відповідно, така людина матиме набагато менше проблем у соціальних контактах, у встановленні близьких, довірливих стосунків, а ще вона навчиться довіряти собі. Тобто попри те, що вона знатиме про необхідну їй підтримку в разі потреби, вона також знатиме і про те, що сама теж спроможна дати собі раду. Звісно, можна заперечити, що, якщо задовольняти усі потреби дитини на першу вимогу, тоді ми отримуємо такого собі домашнього тирана. Тоді виходить, що дитині взагалі немає ніякої потреби повідомляти світові про свої бажання. І тут дуже важливо знайти золоту середину між двома крайнощами.

До уваги тренера. Доречно звернутися до висновків, які були зроблені після виконання вправи «Андрійко та Богданко».

▶▶ Вправа «Мозковий штурм».

Запитання для учасників групи:

◆ *Які фактори впливають на формування девіантної поведінки?*

Всі відповіді учасників групи тренер фіксує на ватмані та, обговорюючи їх, об'єднує 4 групи відповідно до факторів формування девіантної поведінки:

1. Сімейне виховання.
2. Віковий розвиток дитини (фізіологічні та психологічні новоутворення).
3. Соціальне оточення (однолітки, неадекватність педагогічного впливу).
4. Вроджені або набуті психофізіологічні відхилення (гіперкінетичний синдром—дисбаланс системи збудження та гальмування).

Тренер. Дорослому треба знати про можливі причини девіантної поведінки підлітка також для того, щоб не стати на позицію його обвинувача. А щоб зрозуміти вчинки підлітка, необхідно з'ясувати, для чого він демонструє подібну модель поведінки. Для цього треба навчитися розуміти, яке інформаційне повідомлення може нести така поведінка підлітка.

▶▶ Вправа «Мозковий штурм».

Запитання до учасників групи:

◆ *Які мотиви приховує підліток за своєю девіантною поведінкою?*

Відповіді учасників групи тренер фіксує на ватмані та об'єднує в 4 групи, відповідно до поглядів педагога Рудольфа Дрейкурса:

1. Привертання уваги до своєї особи.
2. Боротьба за владу, місце в соціумі.

3. Помста за колишні образи (дитина може переносити образу з одного дорослого-кривдника на інших дорослих людей).

4. Бажання уникнути невдачі або покарання.

Завдання педагога — з'ясувати мотиви девіантної поведінки підлітка й те, чого вона прагне досягти своєю поведінкою.

►► Інформаційне повідомлення «Виявлення причин та мотивів девіантної поведінки».

Як частіше за все характеризують підлітка з девіантною поведінкою? «Петро зовсім нестерпна студент». Однак така відповідь говорить про вас і ваш стан, а не про поведінку Петра. По-друге, відповідь не несе корисної інформації.

Працюючи з підлітками з девіантною поведінкою, слід ставити собі питання: «Що робить Петро? У яких ситуаціях він так себе поводить? Можливо, він погано поводить себе лише в певні моменти (на деяких заняттях, у присутності певних дорослих або підлітків)? Як він реагує на спроби вплинути на його поведінку?» Для цього необхідно певний час спостерігати за підлітком під час занять, на перерві та, якщо є можливість, у вільний від занять час.

Також треба систематично аналізувати й особисті почуття. Відомо, що, спілкуючись, люди можуть перейматися почуттями співрозмовника або в них може виникнути схоже почуття. Наприклад, коли на вас хтось нападає, то ви відчуваєте злість та страх, бажання протистояти та захиститися. Якщо під час спілкування з підлітком у вас раптово виникає почуття образи, то він може підсвідомо прагнути помститися, і, скоріш за все, не вам, а іншій людині. Якщо основне почуття в спілкуванні з студентом — безвихідь, відчай, то, можливо, ви перейняли почуття підлітка, яка переживає стрес. Якщо під час спілкування ви відчуваєте гнів, роздратування або виникає бажання самому вибігти з аудиторії й гучно грюкнути дверима, то скоріш за все мета підлітка — кинути вам виклик, показати, хто тут головний.

Часто працюючи з студентами, педагога долають сумніви: «Чи все правильно я роблю? А якщо я помилюся в інтерпретації?», Проте нічого страшного не буде, оскільки ви одразу помітите помилку, спостерігаючи за реакцією підлітка. Є лише один шлях не досягти взаєморозуміння — нічого не робити, а звинувачувати підлітка, навішуючи на нього ярлики.

►► Вправа «Чим ми схожі».

Мета: допомогти всім присутнім виявити спільні риси, що поєднують їх з іншими людьми.

Учасники групи стають у коло. Тренер кидає м'яку кулю (м'яч) одному із присутніх, наголошуючи на чомусь спільному із собою. Наприклад: «Наталю, ми з тобою схожі тим, що обидві живемо в Україні (або однакового зросту, маємо веселу вдачу...)». Ця людина ловить м'яч та

перекидає його іншому, називаючи чим вони схожі. Гра триває до тих пір, поки всі члени групи не отримають м'яч.

Питання для обговорення:

- ◆ Чи важко було знаходити спільне між собою та іншою людиною?
- ◆ На що спрямована ця вправа?
- ◆ Що нового ви дізналися, виконуючи вправу?

Тренер. Між людьми більше спільного, ніж відмінного. Пам'ятаймо: ми всі люди, всі мріємо бути щасливими, всі вчимося (або вчилися) в навчальному закладі, проживаємо в Україні, на планеті Земля, у цій частині Всесвіту... І всі ми певною мірою залежимо одне від одного, взаємодіючи між собою.

▶▶ Інформаційне повідомлення «Найпоширеніші помилки педагогічних працівників щодо роботи з дітьми з девіантною поведінкою».

• Навішування ярликів.

Через те, що у підлітків не повністю сформовані критичність та самостійність мислення, вони буквально сприймають зауваження викладача. Тому, якщо викладач говорить, що студент неуважний, лінивий, не вміє чесно поводитися й взагалі ні до чого не здатний, то підліток вірить. Він робить свої висновки. Так, якщо йому не вдається легко розв'язати задачу, вивчити вірш, то він вирішує не докладати особливих зусиль, адже все одно нічого не вийде: «Я ж бездар». А для того щоб ніхто про це не дізнався, він воліє бути ледарем, забудькуватим, нахабою — будь-ким, тільки не бездарем. Таким чином, у підлітка відбувається закріплення девіантної поведінки.

Коли викладачу запалі говорить студентка: «Ти взагалі не вмієш чесно поводитися!», єдиний результат — викладач «спустив пару», дістав емоційну розрядку. У студента ж це може викликати лише негативні емоції і, як наслідок, погіршення поведінки. Головний механізм — вороже ставлення і неприязнь дорослих підвищують рівень тривожності у студента, і він починає ще сильніше хапатися за захисну поведінку, у результаті чого дедалі частіше вдається до «негативних» технологій.

Підліток ж, навпаки, потребує, щоб дорослі не критикували його поведінку, а пояснювали, яка поведінка вважається прийнятливою, а яка ні. Необхідно з підлітком говорити конкретно, що в його поведінці не подобається і чому. Замість фрази «Дмитре, припини бешкетувати» доречніше сказати: «Дмитре, будь ласка припини шуршати зошитом, це заважає мені розповідати». Жоден студент не погодиться на роль бешкетника, а ось із тим, що він шурхотить зошитом, сперечатися важче. Слід пам'ятати, що частіше, коли пропонують варіант співробітництва, то у відповідь й отримують співпрацю, а на конфронтацію отримують конфронтацію.

Важливо пам'ятати про ефект «дзеркала». Тобто часто викладач несвідомо транслює через міміку та жести зневажливе ставлення до студента,

які погано вчаться або поводяться, тож у відповідь отримує так само ворожу, агресивну поведінку.

- **Не допомагати «поганому», «слабкому студенту».**

Існує загальне уявлення, що студенти діляться на «обдарованих», «нормальних», «з обмеженими можливостями». Однак природа здібностей така, що вони заміняють одна одну. Це проявляється в тому, що студент обов'язково буде до чогось здібний або в чомусь талановитий. Наприклад, один студент може миттєво розв'язувати геометричні завдання, а інший грамотно писати, відчувати музику. Інший не володіє каліграфією та пише з помилками, однак гарно володіє комп'ютерними технологіями... Варіантів безліч. І завдання педагогів — допомогти підлітку знайти та розвивати свої вроджені здібності, спрямовуючи їх у позитивне русло.

Студента необхідно навчити максимально використовувати ті якості, які в нього вже є, показати, як з ними жити, щоб вони не заважали, а допомагали.

Слід пам'ятати, що важливе значення у розвитку підлітка мають слова підтримки дорослих.

- **Оцінювання знань з дисципліни для викладача на першому місці.**

Тренер пропонує учасникам групи пригадати будь-кого із своїх студентів та відповісти на питання: «Що ви можете про нього сказати?».

Більшість викладачів скаже, як він вчиться та поводить себе в навчальному закладі. Проте у характеристиці не йтиметься про його хобі та уподобання, його сильні та слабкі сторони характеру. На жаль, у гонитві за оцінкою викладача перестають помічати багатогранність студента.

Тренер пропонує учасникам групи дати відповідь на запитання: «Хто перший зголоситься допомогти прибрати групу або територію, організувати свято. Це буде відмінник чи студент, який не дуже встигає з навчальних дисциплін?».

Працюючи з студентами, важливо не забувати про систему людських цінностей: вміти дружити, поважати інших людей, бути відповідальним, надійним, мати цікавість до життя та радіти йому.

З точки зору стандартних показників успіху, ще не відомо, хто досягне успіху з часом — той, хто міг організувати свято або прибирання (талановитий менеджер), або той, хто заробив невроз, боючись отримати низьку оцінку в коледжі і так і не навчившись товаришувати.

Проте в житті не все зводиться до гарних оцінок. Коли підлітки відчують, що їх цінують не за оцінки, а за власні якості, тоді вони й прагнуть більшого, навіть якщо і здібності до навчання посередні.

►► **Вправа «Дешифратор».**

Мета: проаналізувати почуття підлітка, його поведінку та з'ясувати, чого студент хоче досягти, демонструючи цю модель поведінки.

Тренер об'єднує учасників групи у підгрупи з 5-6 осіб. Кожна група отримує однакове завдання.

Завдання: проаналізувати почуття підлітка, те, як вони можуть позначитися на його поведінці, та спрогнозувати, чого студент хоче досягти, демонструючи цю модель поведінки.

Почуття дитини	Поведінка, яку може демонструвати підліток у відповідь на ті почуття, які переживає	Потреба, яку хоче задовольнити підліток, демонструючи цю модель поведінки

Якщо в підгрупах виникають труднощі з описом почуттів, то тренер може запропонувати їх перелік або пригадати випадок із педагогічної практики про роботу з підлітком з девіантною поведінкою.

Перелік почуттів: образа, страх, ненависть, провина, гнів, заздрість, кохання, бажання помститися, самотність, безвихідь...

Поведінка, яку може демонструвати підліток у відповідь на ті почуття, які він переживає: агресія (фізична, вербальна, аутоагресія), замкнутість, відсторонення, суїцидальні спроби, крадіжки, втечі, бійки, порушення з прийомом їжі, порушення сну, енурез, апатія, депресія...

Потреба, яку хоче задовольнити підліток, демонструючи таку модель поведінки: базові потреби (увага, любов, підтримка, піклування, захист, безпека); стабільність, самореалізація, бути визнаним, присутність постійної дорослої людини, роз'яснення ситуації...

Напрацювання підгруп демонструють у загальній групі. За потреби вносять корективи та доповнення.

►► Вправа «Рецепт ефективної співпраці з дитиною».

Мета: узагальнити отриману інформацію від тренінгу та виробити практичні поради щодо роботи з підлітками з девіантною поведінкою.

Крок 1. Тренер пропонує учасникам протягом 5 хвилин написати 5 своїх правил або рекомендацій щодо роботи з підлітками з девіантною поведінкою.

Крок 2. Тренер об'єднує учасників у 3 підгрупи по 7-8 осіб та пропонує написати узагальнені рекомендації щодо роботи з підлітками з девіантною поведінкою.

Результати напрацювань презентують на загал групи.

ПРИТЧА «НАСІННЯ»

Одного разу жінці наснився сон, що вона потрапила до магазину, де продавали чарівні товари.

— *Добрий день. Який чудовий магазин! — вигукнула вона з радістю.*

— *І вам доброго дня, — відповів продавець.*

— *А що у вас можна купити? — запитала жінка.*

— *У мене можна купити все, — прозвучала відповідь.*

— *Утакому випадку дайте мені, будь ласка, здоров'я, щастя, любові, успіхів і багато грошей.*

Чоловік доброзичливо посміхнувся і пішов у комірчину за товаром. Через деякий час він повернувся з маленькою паперовою коробочкою.

— *І це все?! — вигукнула здивована і розчарована жінка.*

— *Так, це все, — відповів продавець, і додав: — Хіба ви не знали, що в моєму магазині продається тільки насіння?*

Слово тренера

Готових «рецептів» щодо роботи з підлітком не існує, оскільки не існує двох однакових дітей та життєвих ситуацій, так немає і однакових викладачів чи просто дорослих людей, які працюють з дітьми. Кожен педагог має виробити свій власний «рецепт» ефективної співпраці з студентом, керуючись певними правилами щодо роботи з ними.

ПРИТЧА «ЩО РОБИТИ,ЯКЩО ВПАВ?»

Учень запитав свого наставника:

— *Учителю, що ти скажеш мені, коли дізнаєшся, що я впав?*

— *Підводься!*

— *А якби я впав іще раз, то що б ти сказав мені тоді?*

— *Те саме!*

— *Цікаво, скільки ще ти говориш мені: «Підводься»? Адже це може тривати дуже довго. Невже ти щоразу віритимеш у мене, прощатимеш й підбадьорюватимеш: «Підводься!»?*

— *Падай і підводься, допоки живий! Ти рухаєшся в тому режимі, який доступний тобі цієї миті. Учися бути витривалим. І запам'ятай, що ті, хто впав і не підвівся, уже мертві. А ти живий! Підводься!*

Слово тренера

Життя — це рух. Невдача — теж результат, свідчення того, що технологія не спрацювала й необхідно застосувати іншу. Це час для переосмислення здобутого досвіду та пошуку іншого підходу.

►► Вправа «Квітуче дерево».

Мета: визначити, чи справдилися очікування від тренінгового заняття.

Учасникам пропонують по колу проговорити, чи виправдалися їх очікування від тренінгу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків : навч.-метод, посібник до спецкурсу соц.-пед. циклу «Профілактика девіантної поведінки підлітків» для студентів спеціальності «Соціальна

- педагогіка» / Л. М. Вольнова. — К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. — 224 с.
2. Дитина у кризовому соціумі: як її розуміти і виховувати. — К.: Шк. світ, 2004.
 3. Козлов Н. Н. Лучшие психологические игры и упражнения / Н. Н. Козлов. [Переиздание] — Екатеринбург: Издательство АРТ ЛТД, 1997. — 144 с.
 4. Літковська О. В. 100 притч для тих, хто вчить, і тих, хто вчиться / Олена Літковська. — К.: Шкільний світ, 2012. — 224 с.
 5. Петрановская Л. В класс пришёл приемный ребенок / Л. Петрановская [2-е изд.]. — Москва: Студио-Диалог., 2009. — 172 с.
 6. Психічне здоров'я дитини / Упор. Т. Гончаренко. — К.: Шк. світ, 2003.
 7. Рачова Н. Профілактика і подолання девіацій у важких підлітків.// Газета «Психолог», № 43 (427), листопад, 2010. с. 3.
 8. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога. — М.: Владос-пресс, 2001.
 9. Скворчевська О. В. Секрети психології на допомогу вчителю. — Х.: Основа, 2008.
 10. Третиннікова Л.А. Ми хочемо, щоб нас любили. Тренінг для педагогічних працівників щодо роботи з дітьми з девіантною поведінкою/»Шкільному психологу. Усе для роботи», №11 (83), листопад 2015 р., с. 20-29.
 11. Швець Г. Девіантна поведінка школярів. Робота психолога з її подолання // Психолог. — 2004. — № 23-24.

РЕКОМЕНДАЦІ ПЕДАГОГАМ У РОБОТІ З ВАЖКОВИХОВУВАНИМИ СТУДЕНТАМИ

1. Виробіть правильні форми поведінки у ставленні до такого студента.
2. Враховуйте індивідуальні особливості кожного підлітка, а також специфіку його навчальної та родинної ситуації, прагніть знаходити індивідуальний підхід до студентів.
3. Коректно і тактовно включайте підлітка в життя групи.
4. Проводьте профілактику прогулів і правопорушень.
5. Організуйте навчальний процес із урахуванням індивідуально-психологічних особливостей студентів.
6. Підтримуйте тісну взаємодію з родиною для вивчення індивідуально-особистісних особливостей підлітків.
7. Виховуйте в студентах упевненість у собі, у своїх силах, змінюйте ставлення до навчання, при цьому підліток сам повинен брати участь у постановці мети, усвідомленні умов та шляхів її досягнення.
8. Створюйте ситуації успіху на заняттях із найважчих для студента дисциплін.

ОСОБЛИВОСТІ СТУДЕНТІВЗ АКЦЕНТУАЦІЯМИ ХАРАКТЕРУ І РОБОТА З НИМИ

Гіпертимний тип.

Підлітки з таким типом акцентуації завжди в гарному настрої. Якщо трапляються вибухи гніву й роздратування, то вони швидко минають, піднесений настрій супроводжується бажанням діяти і спілкуватися, завдяки чому підлітки легко сходяться з людьми, стають лідерами. Прагнуть усього нового, тому виявляють енергійність, ініціативу, творче мислення. Однак надмірна активність може перетворитися на розпорошеність інтересів, відсутність цілеспрямованості, що призводить до того, що часто такі студенти не доводять розпочатої справи до кінця. Підвищена товариськість спричиняє недостатню розбірливість у контактах. Виражене прагнення до самостійності.

Цінують волю, тому можуть протестувати проти спроб дорослих втручатися в їхнє життя. Протест найчастіше виражається в навмисних порушеннях правил, у втечі з дому. Зазвичай погано переносять будь-який режим і дисципліну.

Рекомендації викладачу щодо роботи з такими студентами:

- захоплювати новими оригінальними завданнями;
- не слід докоряти у лінощах і вимагати фізичної активності.

Лабільний тип.

Для цих підлітків також характерна зміна настрою, але, на відміну від попереднього типу, вона нерегулярна. Настрій змінюється дуже різко та з найнезначнішого приводу. Для виходу зі стану пригніченості достатньо невеликого заохочення, зміни виду діяльності. Такі підлітки, як правило, мають непогану інтуїцію. Вони здатні щиро любити, співпереживати чужому горю, відчувати прихильність до близьких і друзів, але лише в тому випадку, якщо це взаємно. Вони люблять компанії для одержання нових вражень. Не є лідерами, їм більше до душі роль «улюбленця».

Рекомендації викладачу:

- ставте за приклад тих, до кого прихильний підліток;
- постійно пропонуйте виконувати різні завдання.

Сенситивний тип.

Вирізняється вразливістю, м'якосердям. Боязкі та сором'язливі серед незнайомих людей, у новому для них оточенні. У звичних умовах зі знайомими достатньо товариські. Люблять проводити час із молодшими. Прив'язані до близьких людей. Слухняні, їх вважають «домашніми дітьми». У них добре розвинене почуття обов'язку, відповідальності, висока вимогливість до себе й інших. Характерна занижена самооцінка. Надміру

чутливі до думки значущих осіб. Важкою виявляється ситуація, коли такі студенти стають об'єктом глузувань або їх підозрюють у поганих учинках, тому дуже скуто почуваються біля дошки.

Рекомендації викладачу:

- підтримуйте таких студентів, коли вони відповідають біля дошки.

Демонстративний тип.

Підлітки з цим типом акцентуації постійно прагнуть звернути на себе увагу. Вони вимагають захоплення, подиву, співчуття. Такі студенти згодні бути об'єктом образ, обурення, аби лише їх помітили. Часто брешуть, причому дуже вишукано, бо мають чудові акторські здібності. Ніколи не бувають безкорисливими у взаєминах з іншими.

Рекомендації викладачу:

- не акцентуйте уваги на поведінці таких дітстудентів;
- оцінюючи відповіді та вчинки, мотивуйте своє ставлення.

Шизоїдний тип.

Характерна риса — погана інтуїція: у розмові не відчують моменту, коли потрібно вислухати й поспівчувати, а коли, навпаки, краще промовчати. Живуть у власному світі, побудованому ними та сповненому фантазій і захоплень. У свою душу нікого не пускають, мають оригінальні захоплення, ерудовані. Підлітки з таким типом, як правило, усвідомлюють свою несхожість на інших і часто самі страждають від самотності, невміння налагодити контакти, знайти собі друга.

Рекомендації викладачу:

- намагайтеся використовувати досить добре розвинене письмове мовлення;
- давайте виявити ерудицію, оригінальність суджень.

Конформний тип.

Вирізняється постійним підкоренням більшості. Такі підлітки прагнуть чинити, «як усі», одягатися, «як усі», думати, «як усі». Якщо оточення гарне, то особливих проблем не мають. Але, потрапивши в погане середовище, вони згодом засвоюють усі манери, звички та правила поведінки й тоді потребують особливої уваги дорослих. Можуть відмовитися відповідати лише тому, що перед цим інший студент отримав погану оцінку.

Рекомендації викладачу:

- керуйте, але без прямого тиску;
- відвертайте конформних дітей від спілкування з невідповідними людьми.